

Η απομυθοποίηση του οικονομικού «θαύματος» της κας Θάτσερ στη γλώσσα των αριθμών

Μια εισαγωγή στη θατσερική περιπέτεια της ελληνικής οικονομίας*

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΜΟΥΡΓΚΕΛΗΣ

Εισαγωγή

Η ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ της κας Θάτσερ από την ηγεσία του συντηρητικού κόμματος και την πρωθυπουργία της Μεγάλης Βρετανίας έχει πλέον ανοίξει το δρόμο για τη μελέτη του έργου της στην ιστορία, δίνοντας έτσι την ευκαιρία για ψυχραιμες θεωρήσεις της περιώνυμης οικονομικής πολιτικής της που δεν θα καταναλώνονται στη φιλαθλή επίκληση συνθημάτων. Κάτι τέτοιο είναι, πιστεύουμε, ιδιαίτερα χρήσιμο για τη χώρα μας, καθώς δεν είναι λίγοι οι παράγοντες του κυβερνώντος κόμματος που έχουν αναγορεύσει τον «θατσερισμό» σε οραματικό πρότυπο, ενώ από την άλλη μεριά οι λίγες αναλύσεις για την ουσία της πολιτικής της κας Θάτσερ έχουν παραμείνει στη σφαίρα της αποσπασματικότητας (π.χ. Γ. Μαρίνος, *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 25.1.90, Ν. Μουζέλης, *Το Βήμα* 11.2.90, Α. Κεφαλός, *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 12.4.90, Χ. Ιωάννου, *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 23.8.90). Έτσι, μια όσο το δυνατό πιο ολοκληρωμένη καταγραφή των αιτιών και των αποτελεσμάτων από τη μακρόχρονη παρουσία της κας Θάτσερ στην ηγεσία της Μεγάλης Βρετανίας δίνει τόσο τη δυνατότητα να αποκαλιφθεί η ουσία της πολιτικής της, όσο και μια πρόγευση αυτών που πρόκειται να επέλθουν στη χώρα μας από την εφαρμογή μιας νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής «θατσερικού» τύπου.

Ειδικότερα, στο άρθρο αυτό θα προσπαθήσουμε να παραθέσουμε μια πλήρη – κατά το δυνατόν – εικόνα του θατσερισμού μέσα από την αποτίμηση των αλλαγών που έχουν επέλθει στην οικονομία του Ηνωμένου Βασιλείου, από την εντεκάχρονη και πλέον παρουσία του Συντηρητικού Κόμματος της κας Θάτσερ στην κυβέρνηση. Η αποτίμηση των αλλαγών θα γίνει με τη μελέτη της πορείας (α) της παραγωγικότητας, (β) των δεικτών της ανεργίας και του πληθωρισμού, και (γ) του βαθμού ανισοκατανομής του εισοδήματος, στη διάρκεια αυτών των χρόνων.¹

Η αναφορά στους δείκτες που περιγράφουν τους ενδιάμεσους στόχους μιας οικονομικής πολιτικής, όπως ισοζύγιο πληρωμών, νομισματική επέκταση, δημοσιονομικό έλλειμμα, ιδιωτικές επενδύσεις κ.λπ., καθώς και μια πρώτη μελέτη των συνεπειών από την ένταξη της στερλίνας στο Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα

(ΕΝΣ), θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τη δυναμική της οικονομίας της Μεγάλης Βρετανίας, που διαμορφώθηκε από τον θατσερικό νεοφιλελευθερισμό.

Ολοκληρώνοντας την αναφορά μας για τις συνέπειες της πολιτικής της κας Θάτσερ, θα καταγράψουμε κάποιες προσωπικές εκτιμήσεις για το ορατό μέλλον της βρετανικής οικονομίας, έτσι όπως αυτό προδιαγράφεται από τα υπάρχοντα προβλήματα και τις τρέχουσες εξελίξεις στη διεθνή συγκυρία (κρίση στον Περσικό Κόλπο και ανατίμηση του πετρελαίου). Έτσι θα προκύψει και μια απάντηση στο εάν είναι βάσιμες οι θέσεις εκείνων που υποστηρίζουν ότι η αντιστροφή των αρνητικών συνεπειών της πολιτικής της κας Θάτσερ είναι απλώς ζήτημα χρόνου (Α. Κεφαλός, *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 26.7.90). (Σημειωτέον ότι ο πληθωρισμός για το τρίμηνο Ιουλίου-Σεπτεμβρίου βρέθηκε κοντά στο 11%, ενώ σύμφωνα με το βρετανικό υπουργείο Εργασίας ο αριθμός των ανέργων στο τετράμηνο Απριλίου-Ιουλίου αυξήθηκε κατά 10.900 και βρισκόταν στο ύψος του 1.629.000.)²

Στο τελευταίο μέρος θα επιχειρήσουμε μια σκιαγράφηση των συνεπειών για την ελληνική οικονομία – ιδιαίτερα για τη βιομηχανία – από την εφαρμογή της νεοφιλελεύθερης, θατσερικού τύπου, πολιτικής από την κυβέρνηση της ΝΔ.

Τα αποτελέσματα της οικονομικής πολιτικής της κας Θάτσερ

α. Παραγωγικότητα

Η αύξηση της παραγωγικότητας στον βιομηχανικό τομέα είναι ένα από τα αναμφισβήτητα θετικά που επιτεύχθηκαν στη διάρκεια της πρωθυπουργίας της κας Θάτσερ. Η συγκριτική πορεία του δείκτη της παραγωγικότητας εμφανίζεται στον πίνακα 1 (για μια εκτεταμένη αναφορά στο ρόλο της πολιτικής της κας Θάτσερ στην αύξηση της παραγωγικότητας βλ. Χ. Ιωάννου, *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 23.8.90). Η μείωση του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας των μεγάλων βιομηχανικών κρατών (όπως και του συνόλου της ΕΟΚ) στην περίοδο 1979-1983 εξηγείται από το γεγονός ότι οι οικονομίες αυτές έφτασαν τα όρια παραγωγικότητας που τους επέτρεπε η παραγωγική τους δομή. Ωστόσο η παραγωγικότητα του Ηνω-

* Ευχαριστώ τους καθηγητές κ. Γ. Κριμτά, Α. Πανεθυμιτάκη και Γ. Στουρνάρα για τα σχόλια και τις παρατηρήσεις τους. Βέβαια, η ευθύνη για τις απόψεις και όποια λάθη καταγράφονται στο άρθρο αυτό είναι αποκλειστικά δική μου.

λαγές στην οργάνωση της παραγωγής επέφεραν μεγαλύτερη ελαστικότητα στην κατανομή των εργαζομένων στην παραγωγική διαδικασία (mapping levels), ή και μείωση του αριθμού των απασχολούμενων στα διάφορα στάδια της παραγωγής (Boakes, 1988), ενώ πολλαπλασιάστηκαν

μένου Βασιλείου υπολειπόταν αυτής των άλλων βιομηχανικών χωρών κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του '60 και του '70, δημιουργώντας εύλογες προσδοκίες για αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης της στα κατοπινά χρόνια.

Ως κύρια αιτία για την «αναμενόμενη» αύξηση της παραγωγικότητας στη δεκαετία του '80 πολλές μελέτες προβάλλουν τις αλλαγές που επήλθαν στην οργάνωση της παραγωγής κατά τη θατσερική περίοδο, καθώς έχει αποδειχθεί ότι αυτή δεν οφείλεται ούτε σε κάποια μεταβολή στην ποιότητα των επενδύσεων, και άρα του συντελεστή κεφάλαιο (Englander και Mittelstadi, 1988), ούτε στην υπόθεση ότι βιομηχανίες με χαμηλή παραγωγικότητα έκλεισαν στην περίοδο της κρίσης 1979-81 (compositional effect, Oulton, 1987). Αλ-

τα κίνητρα της εργοδοσίας για την προώθηση μέτρων που βελτίωναν την παραγωγικότητα. Έχει υπολογισθεί ότι ο βαθμός προσπάθειας των απασχολούμενων στη βιομηχανία (effort) αυξήθηκε κατά 5,6 ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ των ετών 1980-84 (Bennet A. και Smith - Gavine S., 1987).

Ωστόσο εύλογα προκύπτει πλέον το ερώτημα τι συνετέλεσε στην αλλαγή αυτή της οργάνωσης της παραγωγής, και άρα στη συνεπακόλουθη αύξηση της παραγωγικότητας. Δύο υποθέσεις έχουν προταθεί: Η πρώτη υποστηρίζει τη γνωστή άποψη ότι οι νομοθετικές αλλαγές και η γενικότερη πολιτική των κυβερνήσεων της κας Θάτσερ μείωσαν τελικά τη δύναμη των εργατικών συνδικάτων. Το γεγονός αυτό μαζί με την αυξανόμενη ανεργία ο-

δήγησε στην ήττα του συνδικάτου των ανθρακωρύχων το 1985 και στην κατοπινή υποχώρηση των εργατικών κινητοποιήσεων. Σημαντικός επίσης προβάλλει ο ρόλος της απελευθέρωσης της αγοράς εργασίας, που θεσμοθετήθηκε την περίοδο αυτή. Η δεύτερη υπόθεση υποστηρίζει ότι το αρνητικό σοκ που διήλθε η βρετανική οικονομία την περίοδο 1979-81 (στη διετή διάρκεια της οποίας η παραγωγή έπεσε κατά 3,5 ποσοστιαίες μονάδες και η απασχόληση κατά 5,7 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ στις άλλες χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ η ένταση όσο και η διάρκεια των αρνητικών αυτών σοκ ήταν ευδιάκριτα μικρότερη)³ σε συνδυασμό με τη μείωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας και την υπερτίμηση της στερελίνας διαμόρφωσε τις συνθήκες για καλύτερη οργάνωση της παραγωγής και αύξηση της παραγωγικότητας. Συγκεκριμένα, εργαζόμενοι και εργοδότες υποχρεώθηκαν εκ των πραγμάτων να υιοθετήσουν σύγχρονες μεθόδους στην οργάνωση της παραγωγής, για να αποφύγουν την ανεργία οι πρώτοι και τη χρεοκοπία ή το κλείσιμο οι δεύτεροι.

Από εμπειρικές μελέτες δεν συνάγεται ότι μπορεί να υποστηριχθεί η άποψη πως η μείωση της δύναμης των συνδικάτων οδήγησε σε μεγαλύτερη παραγωγικότητα. Αντιθέτως, υπάρχουν εργασίες που διαπιστώνουν θετική συνεισφορά των εργατικών συνδικάτων στην αύξηση της παραγωγικότητας (Nickell, Wadhvani και Wall, 1989). Μια πιθανή εξήγηση γι' αυτό αφορά το γεγονός ότι επιχειρήσεις με ισχυρά συνδικάτα κατόρθωσαν να αυξήσουν την παραγωγικότητά τους περισσότερο από επιχειρήσεις με αδύναμα συνδικάτα, γιατί υπερκέρασαν πιο πολλές αποτελεσματικές μορφές οργάνωσης παραγωγής στη διάρκεια της θατσερικής περιόδου.

Το σενάριο που βασίζεται στην υπόθεση του σοκ τυγχάνει μεγαλύτερης υποστήριξης από τις εμπειρικές μελέτες. Επιχειρήσεις με τις δυσμενέστερες επιπτώσεις στη διάρκεια της διετίας 1979-81 επέδειξαν μεγαλύτερη παραγωγικότητα τα κατοπινά χρόνια (Layard και Nickell, 1990). Πάντως, ο συγκερασμός των δύο υποθέσεων προβάλλει πιθανότερος καθώς εξηγεί και τη διάρκεια της παρατηρούμενης αύξησης της παραγωγικότητας. Το αρνητικό σοκ κατά το 1979-81 ανάγκασε εργοδότες και εργαζόμενους να αποδεχθούν πιο αποτελεσματικές μορφές οργάνωσης παραγωγής ενόσω η αυξημένη ανεργία, σε συνδυασμό με τη μειωμένη δύναμη των εργατικών συνδικάτων, διατήρησε την πίεση προς τους εργαζόμενους για αυξημένες επιδόσεις. Ταυτόχρονα, οι υψηλοί μισθοί που επικράτησαν λόγω της ανεργίας συνετέλεσαν θετικά στην αύξηση της παραγωγικότητας.

Συμπερασματικά, η αύξηση της παρα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Παραγωγικότητα (output per worker)

	Ετήσιος ρυθμός αύξησης (%)			
	66-73	73-79	79-83	83-88
Ην. Βασίλειο	3.2	1.3	2.3	1.8
ΕΟΚ (9)	4.2	2.2	1.2	2.2
ΟΟΣΑ (λοιπές)	3.0	1.1	1.3	1.8
ΗΠΑ	1.2	0.0	0.2	1.3
Ιαπωνία	7.9	2.9	2.4	3.4
Σουηδία	2.8	0.5	0.9	1.9
ΟΟΣΑ (Σύνολο)	3.5	1.5	1.3	1.9

Πηγή: Layard και Nickell, 1990.

γωγικότητας εν μέρει μόνο μπορεί να αποδοθεί στις αντισυνδικαλιστικές επιλογές της κας Θάτσερ.

β. Πληθωρισμός – ανεργία και ο ρόλος του πετρελαίου της Βόρειας Θάλασσας

Η δραστική μείωση του πληθωρισμού αποτελεί το δημοφιλέστερο κατόρθωμα της οικονομικής πολιτικής της κας Θάτσερ. Η μείωση αυτή αιτιάζεται στην περιοριστική δημοσιονομική – νομισματική πολιτική της περιόδου, στη δραματική αύξηση της ανεργίας και, βεβαίως, στο γεγονός ότι η Μεγάλη Βρετανία μετά το 1979 εδραίωσε τη θέση της ως μία από τις βασικότερες χώρες εξαγωγής πετρελαίου (από το 1980 το Ηνωμένο Βασίλειο είναι καθαρά εξαγωγός χώρα (net exporter), με μόνη εξαίρεση το 1988). Είναι ενδιαφέρον να εξετάσουμε το ρόλο του πετρελαίου της Βόρειας Θάλασσας – που έτυχε πλήρους εκμεταλλεύσεως στην περίοδο της κας Θάτσερ – στις εξελίξεις του μετώπου ανεργίας – πληθωρισμός, μια και αυτός ο παράγοντας διαφοροποιεί τη Μεγάλη Βρετανία από τις άλλες χώρες-μέλη της ΕΟΚ.

Εμπειρικές μελέτες έχουν δείξει ότι οι ευνοϊκές επιπτώσεις που είχε η εκμετάλλευση του πετρελαίου στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της χώρας δικαιολογούν μια μέση ανατίμηση της λίρας, κατά τη διάρκεια της θατσερικής περιόδου, της τάξεως του 12% περίπου (Bean, 1987· Layard και Nickell, 1990). Η εκτίμηση αυτή στηρίζεται στην υπόθεση ότι η δημοσιονομική και νομισματική πολιτική θα παρέμεναν τέτοιες ώστε να παράγουν το ιστορικά καταγεγραμμένο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Τα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα αυτής της ανατίμησης, με δεδομένο ότι το επίπεδο της ανεργίας θα παρέμενε το ίδιο, είναι ότι ο πληθωρισμός βρίσκεται κατά 4% (National Institute Model) έως 11% (Layard και Nickell, 1990) χαμηλότερα απ' ό,τι θα ήταν εάν εξέλιπε ο παράγοντας πετρέλαιο της Βόρειας Θάλασσας (η διαφορά των εκτιμήσεων των δύο μελετών οφείλεται στο

στατικό χαρακτήρα της πρώτης· Layard και Nickell, 1990).

Στη βάση, εξάλλου, της πιο ρεαλιστικής υπόθεσης ότι το επίπεδο του πληθωρισμού θα παρέμενε στα καταγεγραμμένα επίπεδα, οι επιπτώσεις από το πετρέλαιο δικαιολογούν τη μείωση της ανεργίας κα-

τά 2% (Layard και Nickell, 1990).

Τέλος, στην περίοδο Θάτσερ λόγω του πετρελαίου το καθαρό εισόδημα των εργαζομένων (take home pay) αυξήθηκε συνολικά 4% κατά μέσο όρο. Η αύξηση αυτή οφείλεται τόσο στη μείωση της φορολογίας των εισοδημάτων που έγινε δυνατή λόγω της αύξησης των κρατικών εισφορών από το πετρέλαιο, όσο και στη μείωση των τιμών των εισαγόμενων προϊόντων, που έτσι δεν συνεισέφεραν ιδιαίτερα πιεστικά στη διαμόρφωση της ανόδου του δείκτη τιμών.

Παρά τον σημαντικά θετικό ρόλο του πετρελαίου στη διαμόρφωση του πληθωρισμού, γεγονός παραμένει ότι η βρετανική οικονομία χαρακτηρίζεται ακόμα από εγγενείς πληθωριστικές πιέσεις (τελευταία έκθεση ΟΟΣΑ για τη βρετανική οικο-

νομία). Το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και η αύξηση των μέσων ωριαίων αμοιβών (που έφτασε να βρίσκεται σταθερά στο επίπεδο του 7.5% στην περίοδο 1982-87, ενόσω η ανεργία βρισκόταν σε υψηλά επίπεδα) αποτελούν χαρακτηριστικές ενδείξεις γι' αυτό.

Μια πιθανή εξήγηση για τις απογοητευτικές επιδόσεις στο μέτωπο του πληθωρισμού κατά τη μετά το 1982 περίοδο αφορά το γεγονός ότι η στρατιά των ανέργων που δημιουργήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '80 έπαιξε περιθωριακό ρόλο στην αγορά εργασίας (οι επί μακρόν άνεργοι αρκέστηκαν στο παρεχόμενο επίδομα ανεργίας, ενώ ταυτόχρονα η μη ανανέωση των γνώσεων – προσόντων τους ελάττωνε ολόένα τις πιθανότητες της επαναπρόσληψής τους)· έτσι δεν άσκησε καμία πίεση για την αύξηση της απασχόλησης, και συνεπακόλουθα για τη μείωση των μισθών και των τιμών. Με άλλα λόγια, στη διάρκεια της πρωθυπουργίας της κας Θάτσερ το φυσιολογικό επίπεδο ανεργίας αυξήθηκε, πλήττοντας κυρίως μισθοσυντηρητους (η ανεργία των ηλικιωμένων ανδρών στη Μεγάλη Βρετανία είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι στη Γαλλία, τη Γερμανία ή την Ιταλία).

Συμπερασματικά, δίχως να θέλουμε να μειώσουμε τη σημασία των επιλογών της κας Θάτσερ στον τομέα της νομισματικής πολιτικής και της αλλαγής των εργασιακών σχέσεων, νομίζουμε ότι οι κύριοι παράγοντες της μείωσης του πληθωρισμού είναι η αύξηση της ανεργίας και η εκμε-

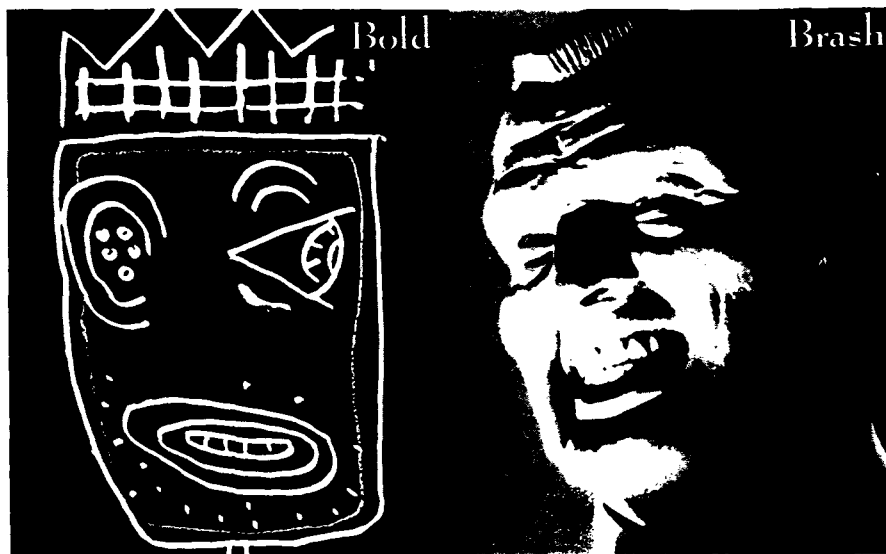
ΠΙΝΑΚΑΣ 2

	Ανεργία (%)		Πληθωρισμός Ετήσιος ρυθμός αύξησης (%)	
	79	88	79	88
Ην. Βασίλειο	4.7	8.8	13.2	5.6
ΕΟΚ (9)	4.7	9.3	8.9	3.1
ΟΟΣΑ (λοιπές)	5.7	6.7	8.0	3.7
ΗΠΑ	5.8	5.6	8.8	3.3
Ιαπωνία	2.1	5.6	1.5	1.8
Σουηδία	2.1	1.7	8.3	5.8
ΟΟΣΑ (Σύνολο)	5.4	7.5	8.3	3.5

Πηγή: Layard και Nickell, 1990.

ται για τη διαμόρφωση των δύο τελευταίων λόγων.

β. Το φορολογικό σύστημα έγινε λιγότερο προοδευτικό. Οι άμεσοι φόροι (φόρος εισοδήματος και ασφαλιστική εισφορά) ενός ατόμου έφταναν το ακόλουθο ποσοστό των συνολικών του εσόδων.

τάλλευση του πετρελαίου της Βόρειας Θάλασσας.

γ. Ανισοκατανομή εισοδημάτων

Κατά τη διάρκεια της πρωθυπουργίας της κας Θάτσερ η εισοδηματική κατανομή έχει διευρυνθεί (Layard και Nickell, 1990). Αυτό οφείλεται σε δύο λόγους:

α. Τα ακαθάριστα εισοδήματα διανέμονται περισσότερο άνισα από ό,τι στο παρελθόν. Συγκεκριμένα, μεταξύ των ετών 1979-1988 τα πραγματικά συνολικά εβδομαδιαία εισοδήματα των πλήρως απασχολούμενων αυξήθηκαν ως εξής:

Άνδρες	
Υψηλόμισθοι	1% της κλίμακας 60%
Υψηλόμισθοι	10% της κλίμακας 38%
Χαμηλόμισθοι	10% της κλίμακας 12%
Γυναίκες	
Υψηλόμισθοι	10% της κλίμακας 46%
Χαμηλόμισθοι	10% της κλίμακας 18%

Οι λόγοι αυτής της διαφοροποίησης είναι:

i. η αύξηση της ζήτησης για εργαζόμενους υψηλής ειδίκευσης και η ταυτόχρονη μείωση της ζήτησης για εργαζόμενους χαμηλής ειδίκευσης·

ii. η μειωμένη προσφορά εργαζομένων υψηλής ειδίκευσης·

iii. η αύξηση της ανεργίας μεταξύ των εργαζομένων χαμηλής ειδίκευσης·

iv. η θεσμοθέτηση της ευρύτερης απελευθέρωσης στην αγορά εργασίας.

Είναι σαφές ότι η κα Θάτσερ ευθύνε-

Άνδρες, για εισοδήματα ίσα με το
300% του μέσου εισοδήματος
70-79 40%
80-85 33%

Άνδρες, για εισοδήματα ίσα με το
50% του μέσου εισοδήματος
24%
24%

Έτσι η αύξηση των πραγματικών καθαρών συνολικών εβδομαδιαίων εισοδημάτων των πλήρως απασχολούμενων μεταξύ των ετών 1979-1988 παίρνει τη μορφή:

Άνδρες,
υψηλόμισθοι 10% της κλίμακας 73%
χαμηλόμισθοι 10% της κλίμακας 13%

Η εισοδηματική ανισοκατανομή γίνεται μεγαλύτερη αν λάβουμε υπόψη μας τα άτομα που δεν έχουν κάποιο εισόδημα. Αυτό προκύπτει επειδή η άνοδος της ανεργίας αύξησε τον αριθμό των ατόμων που το εισόδημά τους βρίσκεται στο επίσημο ελάχιστο επίπεδο ή και κάτω απ' αυτό. Κατά τους Layard και Nickell (1990), στα έξι πρώτα χρόνια της πρωθυπουργίας Θάτσερ ο αριθμός των ατόμων που είχαν εισόδημα ίσο ή και μικρότερο του επίσημου ελαχίστου αυξήθηκε κατά 55%.

δ. Η ένταξη της στεργλίνας στο ΕΝΣ

Η ένταξη της στεργλίνας στο ΕΝΣ προκάλεσε πολλές συζητήσεις και διαφωνίες στο συντηρητικό κόμμα, και για πολλούς την παραίτηση της κας Θάτσερ. Οι υποστηρι-

κτές της ένταξης –και εσωκομματικοί αντίπαλοι της κας Θάτσερ– την αποζητούσαν ως μέτρο καταπολέμησης των έντονων πληθωριστικών πιέσεων, το οποίο δεν αυξάνει την ανεργία. Ωστόσο, με την τελική πράξη της ένταξης το μόνο που επιτεύχθηκε ήταν να επιδεινωθεί το εμπορικό ισοζύγιο της Μεγάλης Βρετανίας, σε βαθμό που δεν δικαιολογείται από τη γενικότερη διεθνή ύφεση, αυξάνοντας τελικά τις ήδη ισχυρές πληθωριστικές πιέσεις (τον Σεπτέμβριο το εμπορικό έλλειμμα ήταν μεγαλύτερο από αυτό του Απριλίου 1987, παρά τις θετικές επιπτώσεις από την κρίση στον Περσικό Κόλπο και την ανατίμηση του πετρελαίου της Βόρειας Θάλασσας).¹ Και αυτό γιατί η παγίωση των ορίων διακύμανσης της στεργλίνας σε σχέση με τα νομίσματα των βασικών ανταγωνιστριών της Μεγάλης Βρετανίας χωρών-μελών της ΕΟΚ είχε συνέπεια τη μετάθεση του κέντρου βάρους για τη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας των βρετανικών προϊόντων σε ζητήματα παραγωγικότητας και κόστους παραγωγής, όπου η βρετανική οικονομία παρουσιάζει ακόμα χαρακτηριστικές υστερήσεις. Αυτές οι υστερήσεις αποκάλυπτουν τελικά με τον καλύτερο τρόπο την προβληματικότητα της οικονομικής πολιτικής της κας Θάτσερ και την αποτυχία της, καθώς μετά έντεκα χρόνια δεν κατόρθωσε να διαμορφώσει την οικονομική δομή που θα ανταποκρίνεται στις ανάγκες του διεθνούς ανταγωνισμού, παρά το κόστος της ανεργίας και της συνρρίκνωσης της παραγωγικής βάσης που επέβαλε στη χώρα της.

ε. Ενδιάμεσοι στόχοι

Ωστόσο για να σκιαγραφήσουμε καλύτερα τη βρετανική οικονομία και τη δυναμική της απαιτείται να εξετάσουμε τους ενδιάμεσους στόχους της οικονομικής πολιτικής. Ειδικότερα θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι:

i. το ιδιαίτερα διευρυμένο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (παρά την αύξηση των τιμών του πετρελαίου) ασκεί έντονες πληθωριστικές πιέσεις·

ii. η δημοσιονομική πολιτική (παρά το δημοσιονομικό πλεόνασμα) είναι ουδέτερη·

iii. με δεδομένο το άνοιγμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, η βρετανική κυβέρνηση χρησιμοποιεί τα αυξημένα επιτόκια για να αποφύγει περαιτέρω αύξηση του πληθωρισμού (τα επιτόκια κυμαίνονται σήμερα γύρω στο 15%). Η πολιτική των υψηλών επιτοκίων, που επηρεάζει συσταλτικά την οικονομία (ο ρυθμός μεταβολής της εγχώριας ζήτησης σημείωσε πτώση κατά 3,4% το 1989 και παρέμεινε αμετάβλητος το πρώτο εξάμηνο του 1990, ενώ ο ρυθμός της νομισματικής επέκτασης περιορίστηκε στο 4,9%), προβλέπεται να

παραμένει ενεργός λόγω του ιδιαίτερου υψηλού πληθωρισμού και παρά την αύξηση της τιμής του πετρελαίου και την πρόσφατη ανατίμηση της λίρας. Η αναμενόμενη προεκλογική μείωσή τους κατά μία μονάδα δεν είναι ικανή να επηρεάσει τις επενδύσεις, αλλά θεωρείται αναγκαία για να ελαφρυνθούν τα βάρη των καταναλωτών.

iv. οι βιομηχανικές επενδύσεις μειώθηκαν τον τελευταίο ενάμιση χρόνο, οπότε έληξε η περίοδος ανάκαμψής τους, που άρχισε το 1981.

Το μέλλον

Τα ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν σε σχέση με κάποιες προβλέψεις για το άμεσο μέλλον αφορούν το:

i. εάν η αύξηση της παραγωγικότητας θα συνεχιστεί, και μάλιστα με υψηλούς ρυθμούς·

ii. εάν ο πληθωρισμός θα εξακολουθήσει την ανοδική πορεία της τελευταίας περιόδου, αναγκάζοντας τη βρετανική κυβέρνηση σε περαιτέρω αύξηση των επιτοκίων: άμεσες επιπτώσεις αυτής της πολιτικής είναι η μείωση του εισοδήματος των εργαζομένων –λόγω αύξησης των τοκοχρεολυσίων από τα ευρέως διαδεδομένα στεγαστικά δάνεια (mortgages)– το οποίο επιδεινώνεται από την εφαρμογή του κατά κεφαλήν φόρου (poll tax), μειώνοντας και την εκλογική πελατεία του Συντηρητικού Κόμματος·

iii. εάν η ανεργία θα παραμένει στα ίδια επίπεδα ή θα εκτιναχθεί ώστε να διατηρηθεί ο πληθωρισμός στο χαμηλότερο δυνατό ποσοστό.

Με βάση όσα προαναφέρθηκαν, οι εκτιμήσεις για το ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας (η ανοδική τάση της βρίσκει σε ύψος μετά το 1985) δεν μπορούν να είναι αισιόδοξες. Σε αυτό συντείνει και το ότι ο σημερινός ηγέτης των συντηρητικών κ. Μίτζορ, σαν γνήσιος διάδοχος της κας Θάτσερ, είναι αποφασισμένος να ακολουθήσει την ίδια «φιλοσοφία» στη χάραξη της οικονομικής πολιτικής.

Οι θετικές επιπτώσεις του σοκ 1979-81 και της συνεργασίας εργοδοτών – εργαζομένων για την αποκατάσταση της αντα-

γωνιστικότητας των επιχειρήσεων φαίνεται πως έχουν φθάσει τα όρια της απόδοσής τους, και πάντως αποκαλύφθηκε πως δεν είναι αρκετές για την αποκατάσταση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των βρετανικών προϊόντων υπό όρους ελεύθερου ανταγωνισμού. Η περαιτέρω αύξηση

της παραγωγικότητας εξαρτάται κυρίως από το βαθμό ειδίκευσης του εργατικού δυναμικού και από την αναβάθμιση της ποιότητας του νέου επενδύμενου κεφαλαίου. Με άλλα λόγια, η διατήρηση των υψηλών ρυθμών αύξησης της παραγωγικότητας εξαρτάται πλέον από την πρόθεση της βρετανικής κυβέρνησης και των επιχειρήσεων να προχωρήσουν τόσο σε δαπάνες για την εκπαίδευση των εργαζομένων, ώστε να εξασφαλιστεί και η ποιοτική άνοδος της ειδίκευσής τους αλλά και η αύξηση του αριθμού των ειδικευμένων, όσο και σε επενδυτικές δαπάνες που θα στοχεύουν στην τεχνολογική αναβάθμιση του λειτουργούντος κεφαλαίου. Με δεδομένα (α) τη στενότητα ρευστότητας της οικονομίας αυτή την περίοδο, και (β) το γεγονός ότι η απόδοση τέτοιων προγραμμάτων ειδίκευσης του εργατικού δυναμικού και επενδύσεων είναι μια μακροχρόνια διαδικασία, δεν μπορούμε να είμαστε αισιόδοξοι για κάτι τέτοιο. Αυτό γίνεται

εξάλλου αντιληπτό και από τον πίνακα 3, όπου παρουσιάζεται η πορεία της ποσοστιαίας μεταβολής του δείκτη παραγωγής ανά ώρα στη βιομηχανία μεταξύ αντίστοιχων τριμήνων.

Στο μέτωπο του πληθωρισμού (που για τους οπαδούς του θατσερικού νεοφιλελευθερισμού αποτελεί τον κριτή της επιτυχίας μιας οικονομικής πολιτικής), έντονες αναμένονται οι πιέσεις καθώς σωρεία εργατικών συμβάσεων που υπογράφηκαν το τελευταίο διάστημα επέτρεπαν αυξήσεις μισθών που υπερβαίνουν το τρέχον επίπεδο του πληθωρισμού (με βάση στοιχεία του βρετανικού υπουργείου Εργασίας, την περίοδο Ιουνίου-Σεπτεμβρίου ο πληθωρισμός των μισθών κατά μέσο όρο ήταν πάνω από 10%). Βέβαια, τα υψηλά επιτόκια που μείωσαν τη ζήτηση, η ανατίμηση του πετρελαίου που ισχυροποιεί τη στερλίνα δημιουργώντας εύλογες προσδοκίες για τη μείωση, τελικά, του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της χώρας και η ένταξη του βρετανικού νομίσματος στο ΕΝΣ, έχουν συμβάλει στην ύφεση των πληθωριστικών πιέσεων. Όμως, όπως έχουμε αναφέρει, σε αντιστάθμισμα της ύφεσης αυτών των πιέσεων –και όχι του πληθωρισμού– το επίπεδο της ανεργίας παρουσιάζει ήδη αυξητικές τάσεις. Γίνεται έτσι σαφές ότι οι αρνητικές συνέπειες της πολιτικής της κας Θάτσερ δείχνουν περισσότερο να εμμένουν παρά να αντιστρέφονται στην πορεία του χρόνου, αποδεικνύοντας πως τελικά για τον θατσερισμό η ανεργία είναι

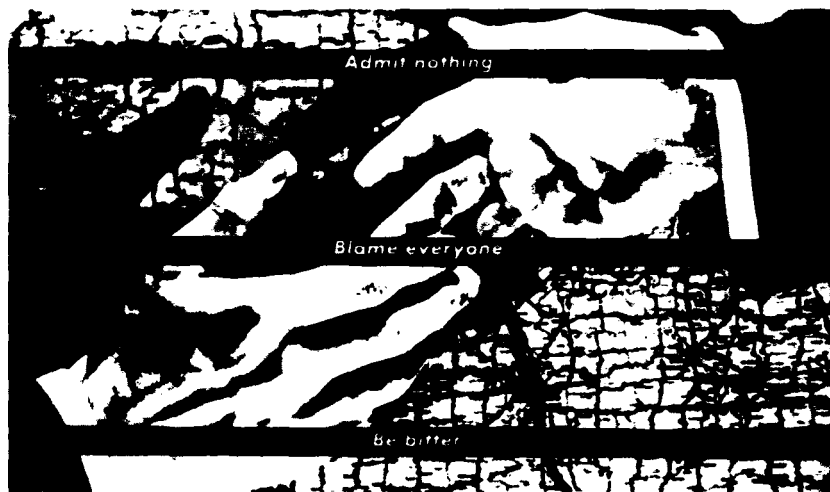
ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Ρυθμός μεταβολής της παραγωγής ανά ώρα στη βιομηχανία
(%) μεταξύ αντίστοιχων τριμήνων

1987.1	7.1	1988.1	5.4	1989.1	6.0	1990.1	1.4
2	5.8	2	4.6	2	5.5		
3	6.4	3	4.8	3	3.1	2	2.8
4	3.3	4	5.5	4	2.5		

Πηγή: *Economic Trends*, Sept. 1990.

Θατοσερισμός και ελληνική πραγματικότητα

Στη βάση των όσων έχουν προηγηθεί προκύπτει εύλογα το ερώτημα για το ποιες θα είναι οι συνέπειες στην ελληνική οικονομία από την εφαρμογή μιας θατοσερικής

το κύριο νόμισμα εξαγοράς κάθε μείωσης του τιμάριθμου.

Συμπέρασμα

Η μελέτη των παραγόντων που έχουν συνεισφέρει στη διαμόρφωση του σημερινού προσώπου της βρετανικής οικονομίας, θεωρούμε ότι δεν επιτρέπει να υπερτιμάμε την αποτελεσματικότητα των οικονομικών επιλογών της κας Θάτσερ· πολύ δε περισσότερο να τις ανάγουμε σε πρότυπο αναφοράς. Αυτό γίνεται πρόδηλο εάν λάβουμε υπόψη μας τις σημερινές δυσχέρειες που αντιμετωπίζει η οικονομία του Ηνωμένου Βασιλείου, που κάθε άλλο παρά δημιουργούν αισιοδοξία για τις προοπτικές της. Τόσο η περιορισμένη ανταγωνιστικότητα των βρετανικών προϊόντων που αποκαλύπτεται από τη διεύρυνση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου μετά την ένταξη της στερελίνας στο ΕΝΣ, όσο και η εμμονή των έντονων πληθωριστικών πιέσεων, η αύξηση της ανεργίας και η ισχυρή αρνητική συσχέτιση πληθωρισμού – ανεργίας, παρά το χαμηλό επίπεδο απασχόλησης (σε σύγκριση με τον μέσο όρο της ΕΟΚ), αποκαλύπτουν σημαντικές αδυναμίες στην οικονομική πολιτική της κας Θάτσερ για τη διαχείριση των προβλημάτων της βρετανικής οικονομίας. Οι αδυναμίες δε αυτές γίνονται πιο δραματικές εάν αναλογιστούμε τα πλεονεκτήματα που απολάμβανε και απολαμβάνει η κα Θάτσερ από την εκμετάλλευση του πετρελαίου της Βόρειας Θάλασσας.

παραλλαγής όπου

- η αντιπληθωριστική πολιτική στηρίζεται στη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος, τη συγκράτηση των μισθών και την αυστηρή νομισματική πολιτική που αυξάνει το κόστος του χρήματος·
- η εφαρμογή μιας αντισυνδικαλιστικής πολιτικής στο όνομα της απελευθέρωσης της αγοράς εργασίας στοχεύει στην επιβολή της εργασιακής ειρήνης και στην εξασφάλιση χαμηλού κόστους εργασίας·
- η εισοδηματική πολιτική είναι μια πολιτική αυστηρής λιτότητας, που πλήττει άμεσα τους μισθοσυντηρητικούς και εξασθενίζει την κατανάλωση·
- η συναλλαγματική πολιτική, δέσμια του στόχου για μείωση του ελλείμματος, κρατάει υπερτιμημένη τη δραχμή υποσκάπτοντας την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων στις διεθνείς αγορές·⁵
- η μείωση του ρόλου του κράτους στη λειτουργία της οικονομίας προβάλλει σαν πανάκεια και στρατηγική επιλογή αρχειακής σημασίας·
- η πιθανότητα ανακάλυψης πετρελαίου δεν συμπεριλαμβάνεται ούτε σε σενάρια επιστημονικής φαντασίας.

Τα πρώτα αποτελέσματα είναι ήδη ευδιάκριτα καθώς έχουν επισημανθεί και από τις ίδιες τις οργανώσεις του επιχειρηματικού κόσμου (ανοικτή συνεδρίαση του διοικητικού συμβουλίου του ΕΒΕΑ, 21.11.90). Η μείωση της ζήτησης, που έχει επέλθει λόγω της εισοδηματικής και νομισματικής πολιτικής όσο και λόγω της συναλλαγματικής πολιτικής που έχει πλήξει

τις εξαγωγές ενώ κάνει τα εισαγόμενα προϊόντα έως και φθηνότερα των εγχωρίων για τους Έλληνες καταναλωτές, δημιουργεί τους όρους ενός αρνητικού σοκ στην παραγωγή. (Ο γενικός δείκτης βιομηχανικής παραγωγής που εκδίδεται από την ΕΣΥΕ, κατά το διάστημα Ιανουαρίου-Ιουνίου '90 έπεσε κατά 7%.) Φυσικό επακόλουθο είναι, βέβαια, η αύξηση της ανεργίας, που γίνεται ακόμα μεγαλύτερη εξαιτίας της μείωσης της απασχόλησης στις προβληματικές επιχειρήσεις.

Η κατάσταση αυτή, όπως και στην περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας την περίοδο 1979-81, διαμορφώνει πραγματικά τους όρους για την αύξηση της παραγωγικότητας ως μια από κοινού προσπάθεια εργοδοτών και εργαζομένων για την αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας των παραγόμενων προϊόντων, και άρα για την επιβίωση των επιχειρήσεων και της απασχόλησης που αυτές παρέχουν. Ωστόσο είμαστε σκεπτικοί στο εάν και κατά πόσο η αντισυνδικαλιστική πολιτική της ΝΔ θα επιτείνει τη θετική αυτή συνέπεια, λόγω της μικρότερης δύναμης των εργατικών συνδικάτων. Και αυτό, γιατί η συσχέτιση του ποσοστιαίου ρυθμού μεταβολής της παραγωγικότητας στη βιομηχανία με συντελεστές που μετρούν τη δύναμη των εργατικών συνδικάτων ως συνάρτηση των απεργιακών τους δραστηριοτήτων στην περίοδο μετά τη μεταπολίτευση, βρέθηκε σε προσωπικές μας μελέτες στατιστικά ασήμαντη.⁶

Όμως και αυτή ακόμα η διέξοδος της αύξησης της παραγωγικότητας με την αμοιβαία προσπάθεια εργοδοτών και εργαζομένων είναι οριακή, καθώς αργά ή γρήγορα η αύξηση της παραγωγικότητας θα συναντήσει το φράγμα που θέτει η ξεπερασμένη τεχνολογία του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού στη βιομηχανία και η χαμηλή ειδίκευση των εργαζομένων. Έτσι θα προκύψει η ανάγκη για αύξηση των επενδύσεων τόσο σε κεφάλαιο όσο και στον ανθρώπινο τομέα (π.χ. επιμόρφωση εργαζομένων), που όμως πανθομολογούμενως δεν είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί όταν τα επιτόκια δανεισμού κυμαίνονται γύρω στο 30%. Αποτέλεσμα θα είναι (ή είναι) οι επενδυτικές δραστηριότητες να περιοριστούν σε εταιρείες με κάποια πρόσβαση σε φτηνή χρηματοδότηση, δηλαδή σε αυτές που έχουν εισέλθει ή θα προλάβουν να εισέλθουν στο χρηματιστήριο, σε αυτές που θα παραχωρήσουν μέρος ή και το σύνολο των μετοχών τους σε ισχυρότερες εταιρείες του εσωτερικού ή του εξωτερικού. Ενώ για τις εταιρείες που δεν θα εξασφαλίσουν φτηνή χρηματοδότηση ή μερική ή ολική εξαγορά, το μέλλον θα είναι απλώς το κλείσιμο. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τον α priori περιορισμό του ρόλου του κράτους που επαγγέλλεται ο θατοσερικός νεοφιλελευθε-

ρισμός, θα μονιμοποιήσει τη συρρίκνωση της ζήτησης, επιτείνοντας μακροχρόνια τα αποτελέσματα της μείωσης της παραγωγικής βάσης και αυξάνοντας τον αριθμό των ανέργων.⁷ Από την άλλη μεριά, η αναγκαστική μείωση των μισθών που θα κάνει δυνατή τη συγκράτηση της απασχόλησης σε αποδεκτά επίπεδα θα 'ναι τόσο μεγάλη ώστε, όπως συνέβη και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες που βρέθηκαν σε ανάλογη θέση, θα εγείρει: (α) τη διακριτική διαφωνία των ίδιων των εργαζομένων (συνιστώντας μια από τις βασικές αιτίες της κρίσης του συνδικαλιστικού κινήματος), (β) την «παράβλεψη» από την πλευρά των κομμάτων, καθώς κανείς δεν θα 'ναι διατεθειμένος να διεκδικήσει ή να συνδράμει στη μείωση του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων εν ονόματι της αύξησης του βιοτικού επιπέδου των ανέργων. Κάτι τέτοιο θα μειώσει τελικά την πίεση που μπορεί να προέλθει από την αγορά εργασίας για τη μείωση του πληθωρισμού αμοιβών και τιμών.

Έτσι όχι μόνο το αντιστάθμισμα για την οποία μείωση του πληθωρισμού θα είναι τελικά η ανεργία, αλλά και το ύψος της φαίνεται πως θα 'ναι δυσανάλογο μεγάλο. Το γεγονός αυτό επιτείνει τους φόβους πως, όπως και στη Μεγάλη Βρετανία, η νέα «ισορροπία» της ελληνικής οικονομίας θα βρεθεί σε ένα σημείο υψηλού πληθωρισμού και ιδιαίτερα αυξημένης ανεργίας.

Η κοινωνία των δύο ταχυτήτων –όπως εξάλλου και στη Μεγάλη Βρετανία– όπου από τη μια μεριά θα βρεθούν οι φτωχοί και οι άνεργοι και από την άλλη οι φορείς (εργαζόμενοι και εργοδότες) της λειτουργίας της συρρικνωμένης οικονομίας, απολαμβάνοντας τα οφέλη μιας ιδιαίτερα αυξημένης εισοδηματικής ανισοκατανομής, θα 'ναι η νέα πραγματικότητα.

Παράλληλα η «νέα» θέση της χώρας μας στον παγκόσμιο οικονομικό χάρτη θα καθορισθεί αποκλειστικά εξωγενώς, περιοριζόμενη στη διατήρηση κάποιων κλάδων και βιομηχανικών μονάδων (όσων επιβιώσουν από το αρνητικό σοκ) και στην ανάπτυξη όποιων καινούργιων θα επιλέξουν οι διεθνείς επιχειρήσεις να εγκαταστήσουν στην Ελλάδα. Αυτό έρχεται σαν φυσικό επακόλουθο του γεγονότος ότι το κράτος υπό τη θαλασσοειδή νεοφιλελεύθερη λογική αποποιείται κάθε παρεμβατική του λειτουργία (π.χ. στην κατεύθυνση της ανάπτυξης νέων βιομηχανιών είτε μέσω επιδοτήσεων προς την ιδιωτική πρωτοβουλία είτε και αυτοδύναμα, όπως έχει συμβεί στην Ιαπωνία και τη Γερμανία). Έτσι, στο όνομα της ελευθερίας στη λειτουργία των αγορών, χάνεται ο μοναδικός μοχλός επαναδιαπραγμάτευσης και αναβάθμισης της διεθνούς οικονομικής θέσης της χώρας.

Με λίγα λόγια, η απώλεια παραγωγι-

κών δυνατοτήτων με την αύξηση των ανέργων (και τη δυσανάλογη μείωση του πληθωρισμού) και τη μείωση στη βιομηχανική παραγωγή, η ιδιαίτερα διευρυμένη ανισοκατανομή του εισοδήματος και η απεμπόληση κάθε δυνατότητας παρέμβασης στους μηχανισμούς που καθορίζουν τη θέση της χώρας μας στη διεθνή οικονομική σκηνή, θα είναι οι βασικές συνέπειες από την εφαρμογή των νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών της κας Θάτσερ από την κυβέρνηση της ΝΔ. ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η προσέγγιση που υιοθετούμε στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ανάλυση των καθηγητών R. Layard και Nickell S. (1990) για τις οικονομικές επιδόσεις της οικονομικής πολιτικής της κας Θάτσερ.
2. Τα στατιστικά στοιχεία που παρουσιάζονται στο κείμενο προέρχονται από διάφορες εκδόσεις των *Financial Times*.
3. Είναι αξιοσημείωτο ότι ύστερα από το αρνητικό αυτό σοκ και καθ' όλη τη διάρκεια της κας Θάτσερ παρουσιάζεται μείωση της βιομηχανικής παραγωγής (για μια σύληση της αποβιομηχάνισης της βρετανικής οικονομίας βλέπε Ν. Μουζέλης, *Το Βήμα* 11.2.90). Όπως έχει δείχθει (Bean, 1987), αυτό μπορεί να αιτιολογηθεί από το συνδυασμό της συσταλτικής δημοσιονομικής – νομισματικής πολιτικής της κας Θάτσερ, και της εκμετάλλευσης του πετρελαίου της Β. Θάλασσας. Η αύξηση του πλούτου, λόγω της υψηλότερης τιμής του πετρελαίου, αύξησε την κατανάλωση. Όμως σε μια ανοιχτή οικονομία –όπως της Μεγάλης Βρετανίας– όπου τα εισαγόμενα βιομηχανικά προϊόντα είναι ιδιαίτερα ανταγωνιστικά, η ανατίμηση της λίρας (λόγω της υψηλής τιμής του πετρελαίου) οδήγησε σε αύξηση της κατανάλωσης των φθηνότερων πλέον, εισαγόμενων βιομηχανικών αγαθών και σε δυσχερέστερους όρους εξαγωγής των βρετανικών βιομηχανικών προϊόντων. Έτσι, το τελικό αποτέλεσμα ήταν η μεταφορά πόρων από την περιορισμένης κερδοφορίας πλέον βιομηχανία στον τομέα των υπηρεσιών (Dutch disease, ονομάστηκε έτσι μετά την ολλανδική εμπειρία με το φυσικό αέριο).
4. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η στερίλνα κυμαίνεται σταθερά κοντά στο ελάχιστο όριο που της επιτρέπει το ΕΝΣ, παρά τα υψηλά επιτόκια και την ανατίμηση του πετρελαίου λόγω της κρίσης, σε μια προσπάθεια τόνωσης των εξαγωγών.
5. Η εναλλακτική λύση της υποτίμησης της δραχμής ή και του καθορισμού της ισοτιμίας της ελεύθερα ως άμεση συνέπεια θα έχουν την τεράστια διόγκωση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών και την περαιτέρω εκτίναξη του πληθωρισμού, που θα εξανεμίσει όποιο συγκριτικό πλεονέκτημα προκαλέσει στους Έλληνες εξαγωγείς.
6. Για τη μέτρηση της «δύναμης» των εργατικών συνδικάτων χρησιμοποιήσαμε τις μετα-

βλητές που πήραμε από το ILO: «αριθμό απεργιών», «αριθμό εργαζομένων που απήργησαν», «αριθμό ημερών εργασίας που χάθηκαν λόγω απεργίας», και τους δευτερογενείς δείκτες «απεργοί ανά απεργία», «απεργοί ανά ημέρα απεργίας» και «χαμένες ημέρες ανά απεργία». Τα στοιχεία για το ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας στη βιομηχανία τα πήραμε από τις ετήσιες εκθέσεις του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος. Σε όλες τις περιπτώσεις ο συντελεστής γραμμικής συσχέτισης των εκάστοτε δύο μεταβλητών ήταν στατιστικά ασήμαντος, αλλά πάντως αρνητικός.

7. Μια φυσική συνέπεια της αυξημένης ανεργίας θα 'ναι βέβαια η διόγκωση της παραοικονομίας, καθώς αυτή θα προσφέρει προσδοκόφορο διέξοδο απασχόλησης των ανέργων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bean C. (1987). «The Impact of North Sea Oil», από το βιβλίο *The performance of the British Economy*, Dornbusch R. και Layard R., eds Clarendon Press Oxford.
- Bennet A. Smith - Gavine S. (1987). «Index of percentage Utilisation of Labour», Bulletin to Co-operating Firms, No 52, Leicester Polytechnic, mimeo.
- Boakes K. (1988). «Britain's Productivity Miracle – More to Come», Greenwell Montague Gilt-Edged, Economic Research Paper No 1084.
- Englander A.S. και Mittelstadt A. (1988). «Total Factor Productivity: Macroeconomic and Structural Aspects of the Slowdown», OECD, *Economic Studies* No 10, όπως επίσης OECD, *Economic Outlook*, 42, Dec. 1987.
- Layard R. και Nickell S. (1990). «The Thatcher Miracle?», Disc. Paper No 315, Centre for Economic Policy Research.
- Nickell S. – Wadhvani S. και Wall M. (1989). «Unions and Productivity Growth in Britain, 1974-86: Evidence from UK Company Account Data», LSE, Centre for Labour Economics, Disc. Paper No 353.
- Oulton N. (1987). «Plant Closures and the Productivity Miracle in Manufacturing», *National Institute Economic Review*.